

Předmluva k českému vydání

V případě historického díla je vždy rozumné se ptát: Jaká otázka jím prostupuje jako červená nit? K jakým odpovědím se snaží kniha dojít? Když jsem se před zhruba pětadvaceti lety pustil do psaní této práce, mým povšechným cílem bylo zjistit, jakým způsobem se proměňovala moderní židovská kultura, myšlenky i kolektivní identita v mnohonárodnostním městském prostředí, jakým byla například Praha. V užším smyslu jsem doufal, že se mi podaří zhodnotit dopad česko-německého národnostního konfliktu na formování moderních židovských institucí, politiky i pojetí sebe sama. Knihou prostupovala také další, nevyřčená otázka: Do jaké míry odpovídalo skutečnosti obecně rozšířené vnímání Židů v českých zemích jakožto zastánců německé kulturní a politické hegemonie? Jak je možné, že se taková populace poměrně hladce začlenila do nového politického řádu po roce 1918 a tak silně se identifikovala s československým státem?

Dostí skepticky jsem se stavěl k takovému zobrazování kulturního a společenského života Židů ve střední Evropě, které jako by opomíjelo skutečnost, že Židé neexistovali jen ve vztahu závislosti na říšské moci a neinteragovali výlučně s jedinou společenskou vrstvou či jazykovou komunitou, že hovořili několika jazyky a vzájemně na sebe působili s rozličnými národnostními skupinami, což je nevyhnutelně a rozhodujícím způsobem ovlivnilo. Kolektivní identita Židů – a politická kultura, jež strukturovala jejich spojenectví a formovala jejich přání – se navíc v posledních desetiletích 19. a v počátečních desetiletích 20. sto-

letí dramaticky proměňovala. Mým cílem bylo ukázat právě tyto změny v politické kultuře a identitě. Jak píše v Úvodu, chtěl jsem zachytit pohyblivý cíl, „společnost a kulturu v přechodném období“. Toho jsem mohl dosáhnout několika způsoby. Bylo by možné kritičtěji posoudit úzký vztah židovských obyvatel k německému jazyku, kultuře a vzdělání po roce 1848 a přitom názorně předvést jejich nepolitickou, podmíněnou a nenárodní charakteristiku. Jiná metoda – odrážející současné trendy v literatuře zabývající se národností příslušností a nacionalismem – by jednoduše odmítla neměnnou etnickou či národní charakteristiku židovských obyvatel Čech té doby a z tohoto pohledu by vnímala Židy jako v podstatě neodlišitelné od jejich křesťanských sousedů – jako obyvatele o nic „češtější“ ani „němečtější“ než ostatní.

Namísto toho jsem se rozhodl sledovat nástup a prolínání dvou nových, výrazných způsobů „sebeprezentace“ židovských obyvatel: českožidovské hnutí a pražský sionismus. Oba předznamenávaly výrazné oslabení liberálního, proněmecky orientovaného názorového konsenzu z poloviny 19. století. Nechtěl jsem tvrdit – ani v nejmenším naznačovat –, že každý Žid v českých zemích se nutně přiklonil na stranu českého, nebo židovského politického tábora. Domnívám se rovněž, že nemá smysl vymezovat židovské obyvatelstvo tvrzeními buď, nebo – buď asimilanti, nebo nacionalisté, buď Němci, nebo Češi. Pražský sionismus i českožidovské hnutí jsem vnímal spíše jako charakteristický rys provázející všeobecné, výrazné změny v postojích, orientaci, spojenectví a vnímání sebe sama – nové formy židovské angažovanosti ve světě, kde starší hybné síly říše, osvícenských reforem a německé vysoké kultury uvolnily prostor vlně jazykových požadavků a mobilizaci národnostních skupin. Právě k tomuto souboru proměn – demografických, jazykových, kulturních a politických – se vztahuje termín české židovstvo. Označuji jím novou, osobitou společnost Židů, které vlastní jazykové schopnosti, politická kultura a společenské ambice umožnily poměrně rychlé a úspěšné začlenění do československého státu v meziválečném období.

S ohledem na doporučení kolegů jsem se rozhodl původní vydání *The Making of Czech Jewry* pro tento překlad nijak neupravovat. Přestože má stanoviska i přístup k psaní historiografických děl se za ta léta v mnohém změnila, jsem si zároveň dobře vědom ceny za perfekcionismus a obávám se, že jakmile bych se do úprav jednou pustil, nikdy bych s nimi neskončil. Namísto toho bych tedy čtenáře rád upozornil na několik zásadních děl z oblasti moderní historie českého židovstva, která se objevila v posledních deseti letech. Každé z nich významně přispívá k analýze života Židů v českých zemích a přináší nové poznatky. Židovským osvícenstvím v Čechách se zabývá *Ein jüdischer Aufklärer in Böhmen: Der Pädagoge und Reformator Peter Beer* (Böhlau Verlag 2008) Louise Hechtové a *Na rozhraní křesťanského a židovského světa: Příběh hebrejského cenzora a klementinského knihovníka Karla Fischera* (Národní knihovna České republiky 2007) Ivety Cermanové a Jindřicha Marka. Pro studium českého liberalismu a antisemitismu v 19. století doporučuji „*Emancipace od židů*“: *Český antisemitismus na konci 19. století* (Paseka 2007) Michala Frankla. Národnostnímu konfliktu a židovské kultuře v Praze se věnuje Scott Spector v díle *Prague Territories: National Conflict and Cultural Innovation in Franz Kafka's Fin de Siècle* (University of California Press 2000). Témata pražského sionismu, bilingvismu a politiky dvojí národnosti zpracoval Dimitry Shumsky v knize *Zweisprachigkeit und binationale Idee: Der Prager Zionismus 1900–1930* (Vandenhoeck & Ruprecht 2011). V neposlední řadě připomínám dílo Kateřiny Čapkové *Češi, Němci, Židé? Národní identita Židů v Čechách 1918–1938* (Paseka 2005), jehož ústředním tématem je život Židů v Čechách v meziválečném období.

Závěrem bych rád poděkoval nadaci The Rothschild Foundation Europe za finanční podporu, bez jejíž pomoci by tato kniha nemohla být vydána. Děkuji také Kláře Míčkové za zpracování překladu anglického originálu. Velice děkuji též Martinu Jelínkovi a Michalu Buškovi z Židovského muzea v Praze za pomoc při vyhledávání a přípravě ilustrací k českému vydání mé knihy. Můj nejhlubší a nejvřelejší dík samozřejmě patří Kateřině

Čapkové, která mě před několika lety s nápadem přeložit toto dílo pro české čtenáře oslovila a následně projekt krok po kroku svědomitě provázela. Za její nezištnou a obětavou pomoc jí zůstávám nesmírně vděčný.

Hillel J. Kieval
Saint Louis, Missouri
V prosinci 2010

Úvod

Cílem této knihy je zachytit společnost a kulturu v přechodném období. Židovstvo v Čechách prošlo v poslední třetině 19. století a v prvních desetiletích 20. století nesčetnými proměnami – demografickými, profesními, politickými a jazykovými –, které dle mého názoru rozhodujícím způsobem změnily židovskou společnost i kulturu v českých zemích. V určitém ohledu se tedy pokouším jak o identifikaci hybných sil a okolností těchto změn, o přezkoumání obsahu nových ideologických a kulturních koncepcí a o posouzení dopadů tohoto vývoje na české židovstvo, tak o jejich zasazení do širšího kontextu středověchodní Evropy.

Mé hlavní cíle však spočívají v interpretaci a objasňování. Na rozdíl od běžného chápání Prahy a židovstva v Čechách jakožto bašty německé kultury a politického liberalismu uprostřed nepřátelského světa Slovanů – jenž byl židovské kultuře na hony vzdálený – kladu důraz na multietnický charakter regionu, jazykovou obratnost a kulturní víceznačnost židovské populace i na rozhodující vliv národnostního konfliktu na vznik specifických postojů a chování židovských obyvatel ve 20. století.¹

Toto přechodné období v životě židovstva v Čechách charakterizují dva rozsáhlé kulturní experimenty: jednak podněcování a podpora asimilace Židů českému národu a jeho jazykové kultuře (tento experiment budu nadále v jeho institucionálním kontextu nazývat „českožidovské hnutí“), jednak vytvoření specificky židovského národního programu jako alternativy k ně-

mecké nebo české asimilaci („pražský sionismus“). Těmto dvěma pólům židovské kulturní *angažovanosti* tedy v knize věnuji zvláštní pozornost. Poukazují nejen na míru deziluze židovských obyvatel způsobené rakousko-německým konsenzem z období emancipace (1780–1870), ale slouží také jako indikátory směrů, jimiž se postoje a chování židovstva mohly ubírat až do vypuknutí druhé světové války. Při sledování těchto hlavních kulturních proudů až do vzniku Československé republiky se pokusím odhalit jejich největší přednosti i slabiny, porovnat jejich hlavní zájmy i zamýšlená řešení národnostního konfliktu a zhodnotit jejich vyhlídky na vedení českého židovstva za nového politického uspořádání po roce 1918.

Pražský sionismus a českožidovské hnutí lze vnímat jako variace na jediné téma kulturní transformace. Je pravda, že účastníci českožidovského hnutí vnímali sami sebe jako hybatele kulturní i národní asimilace, zatímco sionisté lpěli na rozvíjení kulturní nezávislosti a vadily jim omezené možnosti asimilačního procesu. Přesto tato dvě hnutí vycházela ze společného historického kontextu, rozvíjela výklady židovské zkušenosti, jejichž základní rysy se shodovaly, a dokonce dokázala navzájem uznat význam toho druhého v celkovém přeorientování života Židů jak za Habsburků, tak v následnickém státě. „Čeští Židé“ i sionisté se úmyslně distancovali od liberálního německého konsenzu z poloviny 19. století a namísto toho se snažili vytvořit moderní židovskou kulturu, která by se více přizpůsobila mnohonárodnostní povaze středovýchodní Evropy.

Především z tohoto pohledu je třeba chápat moderní české židovstvo jako proud mnohem širší než jen úzce vyhraněné proasimilační křídlo židovské komunity. Zahrnoval vše, co vzniklo přeměnou židovstva v Čechách – Židy, kteří se hlásili k české národnosti, i objevitele národnosti židovské; bilingvní, avšak národnostně neutrální prosté židovské obyvatele venkovských oblastí a maloměst; ty, kdo se zasadili o sbližování české a německé kultury; i neustále se zmenšující počet obhájců německého kulturního vzoru. Všechny tyto tendence lze v moderní české židovské komunitě vysledovat.

Důležitým rozdílem mezi židovskými obyvateli střední a východní Evropy a židovstvem Západu je skutečnost, že první zmíněná skupina prošla v období mezi pozdním osvícenstvím a koncem první světové války dvěma „modernizacemi“ – dvěma odlišnými procesy dlouhodobé sociokulturní přeměny a adaptace. Tato kniha se zabývá především druhou fází procesu modernizace v českých zemích, kterou jsem nazval „druhotnou kulturní integrací“.² První fáze trvalejšího kulturního kontaktu a adaptace probíhala přibližně v letech 1780 až 1870; právě v tomto období došlo k rozpadu autonomní židovské komunity, byl vytvořen sekulární židovský školský systém, Židé mohli studovat na středních a vysokých školách a věnovat se různým povoláním a docházelo k postupné restrukturalizaci pracovních a hospodářských aktivit židovských obyvatel. Tuto fázi, období „židovské emancipace“, vytyčují na jedné straně absolutistické reformy Josefa II. (jenž spolu s Marií Terezií vládl v letech 1765–1780 a jako samostatný panovník v letech 1780–1790) a na straně druhé oficiální uznání politické rovnoprávnosti ústavou z roku 1867.³

Nástup Josefa II. na habsburský trůn roku 1780 zahájil období přímých vládních zásahů do záležitostí židovské komunity a rozsáhlých sociálních, ekonomických a kulturních reforem. Toleranční patent, vydaný pro české země v říjnu 1781 a pro Moravu v únoru následujícího roku, nejenže potvrdil princip náboženské svobody (jak protestantů a pravověrných křesťanů, tak Židů), ale – což je důležitější – usiloval i o strukturální změnu židovského hospodářského života a přeorientování židovské kultury.⁴ Vydáním patentu nechtěl Josef II. podpořit usazování Židů v zemích, jimž vládl, ani odstranit demografická omezení, jimž byli Židé po dlouhá léta vystaveni – byl jednoduše veden snahou učinit Židy na území Rakouska již usazené „užitečnějšími“ pro stát. Za tímto účelem jim umožnil zapojit se do všech odvětví obchodu a řemesel, podporoval je v tom, aby zakládali vlastní výrobní podniky, a zasazoval se o to, aby se větší měrou podíleli na řemeslné a zemědělské výrobě. Nebyl však ochoten zpochybnit status quo v řemeslech či na venkově, a tak bylo Ži-

dům i nadále upíráno právo na získání mistrovství či občanství i na vlastnictví půdy, kterou dostávali přidělenou k obdělávání.⁵

Nejdalekosáhlejší změny vyvolané tolerančním patentem se však neodehrávaly v oblasti hospodářské, ale spíše na poli kultury a vzdělávání. V zemi probíhala celková reforma systému elementárních škol a v této souvislosti vyzvala vláda všechny dostatečně velké židovské komunity, aby založily svou vlastní školu se státním dohledem, kde by se studenti vzdělávali v matematice, zeměpisu, němčině a etice. Rodiče žijící v obci, která si vlastní školu nemohla dovolit, mohli posílat děti do nežidovských vzdělávacích zařízení. Zároveň se židovským studentům otevřely dveře univerzit a institucí vyššího vzdělání.⁶

Toleranční patent také zrušil používání hebrejštiny i jidiš v obchodních záznamech. Následující patenty podporovaly josefínské reformy v kulturní oblasti a dále pozměňovaly sociální a právní charakter komunity. Roku 1784 byla pozastavena soudní autonomie židovské komunity v občanských a trestních záležitostech. Nařízení z roku 1786 stanovilo, že Židé obdrží povolení k sňatku pouze tehdy, pokud obě strany prokážou, že navštěvovaly *Normalschule* (moderní elementární školu). Zákon z následujícího roku Židům přikazoval, aby přijímali německá jména i příjmení, roku 1788 vznikla Židům povinnost sloužit v rakouské armádě a nakonec, od roku 1797 – podle zákona, který nikdy nenabyl plné platnosti –, stát vyžadoval, aby se všichni rabíni a kantoři jmenovaní židovskou obcí byli schopni prokázat akademickou hodností v oboru filozofie získanou na některé z univerzit v monarchii.⁷

Formálním politickým zrovnoprávněním Židů se Josef II. ani jeho nástupce Leopold II. nikdy nezabývali a se silící politickou reakcí po Leopoldově smrti v roce 1792 se zpomalil i proces sociální a kulturní integrace. Míru začlenění rakouských Židů do státu i do společnosti uznala a potvrdila systematická revize dosud schválených zákonů týkajících se židovského obyvatelstva z roku 1797 (tzv. *Judensystemalpatent*, resp. Židovský systemální patent), nicméně v následujících letech, a sice až do revolučních měsíců let 1848–1849, nedocházelo k téměř žád-

ným legislativním změnám.⁸ Zbývající omezení, jež se vztahovala na život židovského obyvatelstva, byla postupně odstraněna sérií zákonů a ústavních dekretů přijatých v letech 1848 až 1867. Právní platnost ghetta byla formálně zrušena roku 1848, a Židé se tak mohli usazovat kdekoliv na území Čech a Moravy. V ústavním patentu z roku 1849 císař František Josef právně zakotvil zrovnoprávnění Židů s křesťany a po roce 1859 byly odstraněny poslední překážky svobodné hospodářské činnosti i spolčování a Židům bylo povoleno vlastnit půdu. A konečně vytvořením dualistické monarchie, Rakousko-Uherska, roku 1867 získali Židé plnou politickou samostatnost.⁹

Roli, již hrála německožidovská *Normalschule* ve změně orientace židovské kultury jak v Praze, tak na území českého venkova a malých měst, však nelze příliš přeceňovat. Koneckonců státní zásahy do židovských záležitostí se s ideologií židovského osvícenství (tzv. *haskaly*) nejvíce shodovaly právě v oblasti vzdělávací politiky. Příslib, že budou moci řídit rozsah i obsah židovského vzdělávání pro příští generace a utvářet a ovlivňovat lidské postoje a chování, loajalitu či názory, zaujal jak židovské osvícence, tak nežidovské autority. Židovští osvícenci (tzv. *maskilim*) viděli v Josefově výzvě k založení německožidovské školy příležitost nejenom změnit způsob, jakým svět vnímá tradiční judaismus, ale i vytvořit nový typ jedince – Žida vzdělaného v západních vědách a jazycích, připraveného rozumově uvažovat nad otázkami hodnot a pravdy, člověka věrného panovníkovi i zemi a milujícího své spoluobčany.¹⁰

Navzdory hluboce zakořeněné nedůvěře pražského rabinátu k pohnutkám i smyslu *haskaly* nakonec vyslovily souhlas se vzdělávacími reformami i takové osobnosti jako Ezechiel Landau (1713–1793) či Eleazar Fleckeles (1754–1826). V letech 1790 až 1831, kdy se vedly oficiální záznamy o školní docházce, získalo na pražské škole vzdělání západního stylu přibližně 17 800 dětí. Toto číslo představuje roční průměr 424 žáků, tedy asi 40 % celkového počtu těch, kdo byli ke školní docházce způsobilí.¹¹ Ukázalo se také, že okolní židovské komunity v Čechách jsou státnímu vzdělávacímu programu nakloněny

přínejmenším stejně jako židovstvo pražské. Podle zprávy za rok 1787, tj. pět let po zahájení projektu, se v pětadvaceti venkovských židovských školách vzdělávalo 559 žáků a dalších 278 židovských dětí navštěvovalo křesťanské školy ve více než padesáti různých oblastech.¹² Několik prvních desetiletí tedy většina pražských židovských dětí do obecné školy nechodila. Nutno však podotknout, že stejná situace panovala například i v Berlíně či ve Frankfurtu. Po celé toto období si bohatší rodiny raději najímaly soukromé učitele, kteří docházeli za žáky domů, proto veřejného vzdělávání využívali především chudí a nemajetní. Během následujícího půlstoletí se ovšem propojování německé a židovské kultury značně urychlilo a ovlivnilo téměř veškerou židovskou společnost v Čechách a na Moravě.

Kulturní integrace českých Židů, která probíhala v období emancipace, byla založena na předpokladu, že německý jazyk i kultura se stanou hlavními nástroji společenského pokroku a národního sjednocení. Už na přelomu 19. a 20. století však nová demografická i politická situace začala takový předpoklad zpochybňovat. Rozvoj všeobecného vzdělání spolu s počátky urbanizace a industrializace daly vzniknout česky hovořící střední vrstvě, jež byla schopna se plně podílet na vlastním kulturním a jazykovém obrození. Prakticky v téže době, kdy si čeští Židé pilně osvojovali německý jazyk a německé kulturní vzory, se objevila v české společnosti skupina, jež stále sílícím hlasem a rostoucím vlivem zpochybňovala samo postavení němčiny na vahách politických a kulturních sil.

To ovšem neznamená, že by si Židé nevšíмали změn, které se kolem nich odehrávaly. Přestože většina židovských obyvatel i mnozí Češi spokojeně sklízeli ovoce německého vzdělání a využívali povšechného rozkvětu německé kultury, malá skupinka intelektuálů přidružená k proudu literárního hnutí Mladá Čechie smýšlela jinak. Spisovatelé a novináři, jako například Isidor Heller, Moritz Hartmann, Rudolf Glaser či Siegfried Kapper, obhajovali do roku 1848 program politické demokracie založený na sblížení Slovanů a Židů.¹³ Hartmann ve své sbírce

básní *Kelch und Schwert* (Kalich a meč, 1845) připomněl českého reformátora Jana Husa (asi 1374–1415), a dokonce přirovnal neutěšenou politickou situaci českého národa ke stavu, v němž se po léta nacházeli Židé:

Ty, mučedníku národů,
Kdy znovu povstaneš?
Sic jako dítko Palestiny
Netáhnou k jihu a severu,
I tak tvé děti dnes bez domova
A cizinci ve vlastní zemi jsou.¹⁴

V roce 1844 publikoval David Kuh v týdeníku *Allgemeine Zeitung des Judentums* rozsáhlou esej nazvanou „Slovo Židům a Slovanům“, v níž obhajoval názor, že německá kultura v Rakousku dominuje díky své schopnosti vstřebávat a spojovat různorodé kulturní podněty. České vůdčí osobnosti vyzýval k tomu, aby na dosud neasimilovanou vrstvu Židů z Čech pohlížely především jako na cennou studnici vloh, z níž budou moci čerpat při utváření vlastního „kulturního národa“ (*Bildungsnation*).¹⁵ Další vlnu zájmu v českých literárních kruzích vyvolal lékař a básník Siegfried Kapper (1821–1879) roku 1846 svou druhou sbírkou básní *České listy*. Bylo to vůbec první dílo moderního židovského autora psané česky. V jedné z básní Kapper apeluje přímo na český lid, aby jej nevyklučoval z vlastního národního obrození:

Jen Nečechem mne nejmenujte,
Syn jako Wy jsem České země!
Jak srdce Waše pro wlast tluče,
Tak moje wroucně plane we mně!

I jsem-li z kmene nad Jordanem,
To s Čechem bratství neruší!
Či zákon jaký mně překáží,
Bych wlasti nežil srdcem, duší?¹⁶

Podobné nesmělé snahy o česko-židovské propojení však většinou zůstávaly bez povšimnutí a málokdy se dočkaly pochopení či uznání. Český nacionalismus ještě plně nedozrál k politickému hnutí za kulturní samostatnost a jeho vůdčí osobnosti tak jako tak nepřikládaly možnosti spolupráce s židovskými obyvateli valný význam. Proslulý český novinář Karel Havlíček Borovský (1821–1856) Kapperovu výzvu kategoricky odmítl. Představu splynutí české a židovské kultury ostře kritizoval a naopak prosazoval, aby Židé byli vnímáni jako odlišný národ:

Nelze jednoznačně prohlásit, že Židé žijící v Čechách či na Moravě jsou Češi mojžíšské víry [...], musíme na ně pohlížet jako na zvláštní – semitský – národ, jenž pouhou souhrou náhod žije

mezi námi a někdy rozumí našemu jazyku či jím hovoří [...], a toto pouto, které je spojuje, je mnohem silnější než pouto k zemi, v níž žijí.¹⁷

Co se samotných židovských obyvatel týká, necítili nutkání průběh kulturní integrace, která započala před necelými stolety, nějak měnit; stále v ní viděli především příslib sociálního a politického začlenění. Dělnické demonstrace, jež probíhaly v Praze v letech 1844 a 1848 a při nichž se hněv a násilí často obracely proti židovským obchodům i jinému majetku Židů, navíc v myslích význačných židovských osobností posílily názor, že česká společnost je v zásadě antisemitská.¹⁸ Celkově vzato došlo v období let 1830 až 1870 k prohloubení židovsko-německého kulturního sjednocení a zejména městští Židé v Čechách zůstávali oddanými přívrženci německého jazyka a vzdělání, loajálními služebníky habsburského krále a horlivými zastánci (německé) Pokrokové strany.

Teprve v sedmdesátých a osmdesátých letech 19. století vedly následky populačního růstu venkovského obyvatelstva, migrace do měst, vzniku českého národního školského systému a rostoucího politického tlaku ke druhé (a v konečném důsledku významnější) vlně modernizace života Židů v Čechách. Kniha, kterou držíte v ruce, zkoumá tuto přeměnu z několika hledisek. První kapitola nastiňuje demografické a společenské kořeny českožidovského fenoménu, druhá kapitola sleduje počáteční boj za jazykovou, náboženskou a vzdělávací restrukturalizaci v židovské komunitě. Třetí kapitola se věnuje pohnutému politickému vztahu mezi českožidovským hnutím a českým nacionalismem v devadesátých letech 19. století a v závěru analyzuje rozhodující proměny českožidovského myšlení i politiky na přelomu 19. a 20. století. Čtvrtá kapitola se zabývá vznikem a prvotním vývojem židovského nacionalismu v Praze a v Čechách. Pátá kapitola se zaměřuje na obzvláště plodnou spolupráci mladých sionistických pražských intelektuálů s filosofem Martinem Buberem. Šestá kapitola zkoumá osudy pražského sionismu a čes-

kožidovského hnutí v průběhu první světové války a poslední kapitola stručně shrnuje spojení židovských kulturních a politických sil v předvečer vzniku první Československé republiky.

Závěrem bych rád poznamenal, že držíte v rukou knihu zabývající se společenskou a kulturní historií. Zkoumá především vývoj nových postojů, vzorců chování a hodnot. Můj vlastní přístup zahrnuje analýzu prováděnou na třech úrovních. Spočívá zejména v systematické rekonstrukci demografické, společenské a politické situace, v níž se kulturní vývoj odehrával. Na samotný duchovní a kulturní vývoj je nahlíženo z hlediska formy, obsahu a významu, který mu přikládali přímí účastníci. A poslední krok zasazuje kulturní událost do politického a společenského kontextu tak, aby mohly být zkoumány následky dané změny. V zásadě je tedy užito „kontextuální“ metodologie, která se občas může jevit jako příliš puntičkářská, avšak je zcela nezbytná, chceme-li dojít k uspokojivým odpovědím na dvě úzce spjaté otázky – vzniku a dopadu rozličných změn.